

Становлення розвивального освітнього середовища початкової школи України в XXI сторіччі: соціокультурний дискурс

У статті визначено сутність розвивального освітнього середовища та особливості його становлення в сучасній початковій школі України. Обґрунтовано, що комфортне середовище навчального закладу здатне і цілеспрямовано, і стихійно позитивно впливати на опанування учнем соціокультурним досвідом людства. Тому тенденцією становлення середовища в початковій загальній освіті України XXI ст. є спрямованість на розвиток особистості учня у таких напрямках: природний, спеціально створений і саморозвиток. Наголошується на необхідності реалізації принципу суб'єкт-суб'єктної взаємодії, гуманізму, людинотворчості, співробітництва вихователя та вихованців у формуванні ефективного розвивального освітнього середовища сучасної початкової школи.

Ключові слова: освітнє розвивальне середовище, соціокультурна виховна традиція, розвивальне виховання, початкова школа України, розвиток і саморозвиток особистості, молодший школяр.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сучасні трансформації у сфері освіти України детермінують необхідність цілісного оновлення освітнього середовища початкової школи, спрямованого на забезпечення сталого гармонійного розвитку особистості учня. Про це йдеться у нормативних документах: Національній доктрині розвитку освіти України у XXI ст., законі України «Про освіту», Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 рр., Державному стандарті початкової загальної освіти та ін. Позитивне розвивальне середовище навчального закладу сприяє підвищенню якості надання освітніх послуг шляхом упровадження педагогічних інновацій, індивідуального та диференційованого підходу до школяра, високої педагогічної майстерності вчителя.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Вплив освітнього середовища на актуалізацію духовно-творчого потенціалу особистості вивчали: Ш. Амонашвілі, А. Анохін, О. Савченко; культурно-освітнього середовища вищої школи на формування компетентності фахівця – Г. Васянович, О. Смолінська, О. Ярошевська; особистісно орієнтованого освітнього середовища навчального закладу – І. Бех, Є. Бондаревська, Т. Гуменникова, О. Пехота; соціально-виховного середовища – О. Безпалько, О. Будник, А. Капська, Н. Сейко та інші. Водночас недостатньо дослідженою залишається проблема становлення освітнього розвивального середовища сучасної початкової школи в соціокультурному аспекті.

Мета статті – обґрунтувати сутність розвивального освітнього середовища та особливості його становлення в початковій школі XXI століття.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Зміст «розвивального середовища» було вперше визначено Дж. Равеном як простір розвитку компетентності особистості, акцентується на необхідності розвитку її мотивів, здібностей, установок тощо. Розвиток особистості – це «процес формування особистості як соціальної якості індивіда в результаті її соціалізації і виховання. Маючи природні анатомо-фізіологічні передумови до становлення особистості, дитина в процесі соціалізації вступає у взаємодію з оточуючим світом, оволодіваючи досягненнями людства» [7, с. 787-788].

У психологічному сенсі чітко вирізняється зміст понять «розвивальне навчання» і «розвивальна освіта». За концепцією розвивального навчання Д. Ельконіна – В. Давидова, яка має своїм підґрунтям уявлення про теоретичний спосіб мислення: розвиток здатності вчитися є основним у навчальній діяльності. Загалом для парадигми розвивальної освіти предметом розвитку виступає цілісний психічний розвиток дитини, спрямований на формування у неї здатності бути суб'єктом не лише навчальної діяльності, а й суб'єктом розвитку всіх сфер психіки в їх взаємодії, а також власного соціокультурного розвитку. За такого підходу проектування розвивального освітнього середовища – це створення умов для розкриття ще не сформованих інтересів, задатків, здібностей, талантів кожної особистості дитини відповідно до її потенціалу в навчальному закладі.

Головним показником сформованості розвивального освітнього середовища (В. Панов) є його можливості щодо ефективного особистісного саморозвитку особистості школяра. Причому особливого значення набуває єдність властивостей освітнього середовища і самого суб'єкта педагогічного процесу. Так, з метою використання потенційних суб'єктивних та об'єктивних

можливостей, учень виявляє активність, перетворюючись водночас і на суб'єкта навчально-виховного процесу, і особистісного розвитку. Саме ця характеристика відокремлює розвивальне середовище від теорії розвивального навчання, за якого особистість залишається об'єктом впливу умов і чинників освітнього середовища. Графічне представлення взаємозв'язку окреслених вище понять подано на рис. 1.

Рис. 1. Графічна інтерпретація взаємодії основних понять дослідження

Розвивальне освітнє середовище було предметом наукового дослідження багатьох учених окресленого періоду: Ш. Амонашвілі, В. Давидов, Д. Ельконін, Л. Кларін, К. Крутій, В. Рубцов, А. Хуторський та ін. У дослідженні послуговуємось трактуванням *розвивального освітнього середовища початкової школи* як системи психолого-педагогічних, матеріально-технічних, санітарно-гігієнічних, організаційних та інших умов, що забезпечують ефективну соціалізацію та розвиток особистісних цінностей учня в навчально-виховному процесі.

У ХХІ сторіччі у формуванні освітньо-розвивального середовища школи чітко вирізнялась важлива науково-педагогічна засада – його соціокультурне спрямування, що зумовлено сучасними тенденціями модернізації системи початкової освіти України. І це не випадково, адже наприкінці 1990-х років набуло поширення вчення про соціокультурне середовище у культурологічному, психологічному та соціологічному напрямках.

Соціокультурна виховна стратегія у психологічному аспекті спрямована передусім на вироблення якісних «оцінних параметрів розвитку вихованця як особистості» [1, с. 256]. Природно актуалізується увага вчених до глибокого вивчення розвивальних особистісних можливостей кожного учня на основі принципу суб'єкт-суб'єктної взаємодії, співробітництва вихователя та вихованців (В. Андрущенко, І. Бех, Г. Васянович, С. Гончаренко, І. Зязюн, В. Кремень та ін.).

Академік І. Бех наголошує, що така взаємодія повинна здійснюватися «у просторі виховного соціокультурного середовища – одного з головних стратегічних напрямів у організації й методиці виховання» і бути спрямованою на формування досвіду самостійної соціокультурної діяльності [1, с. 255]. Власне через вільне розвивальне виховання доцільно створити належні організаційно-педагогічні умови для того, щоб зовнішні виховні впливи середовища трансформувати у внутрішні потреби щодо морально-духовного вдосконалення, становлення молодшого школяра як особистості.

Поступове привласнення соціально-культурних надбань суспільства через входження в нове середовище, за О. Будник, здійснюється на основі пізнання соціальної дійсності, відтворення

духовних і матеріальних цінностей, наслідування нормативної поведінки цього середовища, прагнення до виконання соціальних ролей і засвоєння особистістю позитивних мотивацій [3, с. 152]. Соціокультурне виховання молодших учнів у середовищі початкової школи не випадково вважаємо дієвим засобом їх ефективної соціалізації.

Під *соціокультурним вихованням* розуміють «процес і результат цілеспрямованого впливу на особистість з метою опанування нею знаннями загальнолюдської та національної культури, соціальними цінностями й позитивно значущими якостями». Відповідно виховання допомагає учневі осмислити свою приналежність до суспільності, відповідної традиції та культури [3, с. 152-153].

Власне в останнє десятиріччя ХХІ ст. актуалізувалась ідея соціокультурності в розвивальному середовищі навчального закладу. Не випадково С. Гончаренко у трактуванні освіти як «цілісної єдності навчання, виховання, розвитку, саморозвитку особистості» вважає необхідним і «збереження культурних норм з орієнтацією на майбутній стан культури» [5, с. 615]. Водночас «освіта як соціокультурний інститут» повинен сприяти економічному, соціальному, культурному функціонуванню суспільства шляхом «спеціально організованої цілеспрямованої соціалізації та інкультурації окремих індивідів» [5].

Якщо у 1980-х роках наголошувалось на дидактичній функції навчання та освіти визначали, головним чином, як «процес і результат оволодіння учнями системою наукових знань, пізнавальних умінь і навичок, формування на цій основі світогляду, моральних та інших якостей особистості», хоч (що важливо!) акцентувалось на потребі розвитку творчих сил і здібностей (Ю. Бабанський) [8, с. 328], то сьогодні маємо чітку стратегію щодо здобуття освіти як результату – рівня загальної культури і освіченості молодої людини, засвоєння надбань духовної та матеріальної культури людства, що націлені на подальший соціальний прогрес. Це свідчить також про потребу створення відповідного розвивального освітнього середовища в школі заради реалізації завдань освіти та виховання, передусім у соціокультурному контексті.

У руслі нашого дослідження заслуговують на увагу фундаментальні закони щодо духовного формування особистості вихованця, запропоновані І. Бехом: закон діяння особистості в духовному житті, закон постійного нарощування вихованцем Я-духовного, закон максимальної духовної наповненості життя особистості, закон перебування у духовній аурі, закон поступу від духовності до одухотвореності, закон мотиваційно-ціннісної узгодженості вчинкової життєдіяльності, закон створення виховного простору з високою акустикою духовного світу, закон духовної гнучності, закон запобігання парадоксу у віковому становленні вихованця та інші [1, с. 257-261]. Виокремлений академіком метазакон *розвивального виховання* «Знання слід перетворити на діяння» [1, с. 261] передбачає мотивацію учня щодо пізнання оточуючого світу, вдосконалення своєї особистості у розвивальному освітньому середовищі школи.

У наукових працях учених все частіше зустрічаємо проблеми культурологічного спрямування освіти, зокрема Л. Побережна наголошує на потребі створення «культурного середовища вищого навчального закладу» [9], Л. Москальова виокреслює принцип людиномірності як дієвий щодо гармонізації культурно-освітнього простору майбутніх педагогів [6].

Визначаючи основною формою соціокультурного спрямування освітнього середовища школи для особистісного розвитку виховний колектив школи чи класу, І. Бех справедливо зауважує, що в ньому має здійснюватися «вироблення суспільно значущих цілей і перспектив спільної діяльності, забезпечення кожному члену активної позиції у сумісному житті, діяльності», формування «високоморальних норм і загальних ціннісних орієнтацій на культуру» [1, с. 256].

Важлива особливість сучасної соціокультурної ситуації, зазначає О. Бондаренко, в тому, що в суспільстві дуже агресивно пропагується не просвітництво, не навчання, а семантизація, сенс якої полягає в маніпулюванні людською свідомістю [2, с. 59]. Основними інструментами маніпулятивного впливу дослідник вважає все *соціальне середовище*, починаючи від популяризації потворних дитячих іграшок, монструозних персонажів мультиплікаційних фільмів, інтернет-ігор, і закінчуючи спеціальними прийомами подання теленовін, що акцентують увагу на негативі, сприяють руйнуванню ідеї прекрасного як естетичного еталона. За таких обставин «не окремі культури, а сам комунікаційний простір диктує умови всесвітнього культурного діалогу» [2, с. 71].

Наприкінці ХХ–поч. ХХІ сторіччя, на думку Г. Васяновича, «сили зовнішньої і внутрішньої детермінації досягли катастрофічно згубних меж», особливо це стосується дітей і молоді, котрі «через свій психофізіологічний розвиток найбільш сприйнятливі до різних явищ антикультури» [4, с. 9]. Тому надзвичайно важливо педагогові організувати належне розвивальне освітнє середовище школи, яке б слугувало формуванню в учнів високої моральності, духовності. Адже «чим вищий рівень

самодетермінації, культури людини, тим вона моральніша, тим вірніше здатна визначати своє життя, вчинки, свідомість, долю..., тим невідворотнішим стає її опір усьому аморальному, антикультурному» [4].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Основною метою освіти та виховання у розвивальному освітньому середовищі виступає створення умов задля розвитку унікальної особистості, яка прагне максимальної самореалізації, відкрита для сприйняття нового, здатна робити вибір у нестандартних ситуаціях. З іншого боку, за умови такого спрямування освіти стає можливим розвиток не лише особистості школяра, а й суспільних цінностей, соціальних інститутів і різних видів соціальної діяльності. Комфортне середовище школи здатне і цілеспрямовано, і стихійно позитивно впливати на опанування учнем соціокультурним досвідом людства. Власне ефективне розвивальне освітнє середовище початкової школи спрямоване на розвиток особистості учня у таких напрямках: природний, спеціально створений і саморозвиток. Перспективи подальших наукових пошуків полягають у проектуванні організаційно-педагогічних умов, здатних забезпечити формування позитивного розвивального освітнього середовища початкової школи України.

Джерела та література

1. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку / І. Д. Бех // *Вибрані наукові праці. Виховання особистості. Т. 2.* – Чернівці : Букрек, 2015. – С. 255-480.
2. Бондаренко О. Ф. Семантика маніпуляції: розпізнавання й викриття / О. Ф. Бондаренко // *Психологічна і педагогічна науки в Україні : зб. наук. праць : в 5 т. – Т. 2 : Психологія, вікова фізіологія та дефектологія.* – К. : Педагогічна думка, 2012. – С. 56-72.
3. Будник О. Б. Професійна підготовка майбутніх учителів початкових класів до соціально-педагогічної діяльності: теорія і практика : моногр. / О. Б. Будник. – Дніпропетровськ : Середняк Т. К., 2014. – 484 с.
4. Васянович Г. П. *Вибрані твори : в 5-ти т. Т. 3: Педагогічна етика : навчальний посібник / Г. П. Васянович.* – Львів : Сполом, 2010. – 420 с.
5. Гончаренко С. У. *Освіта / С. У. Гончаренко // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; гол. ред. В. Г. Кремень.* – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 614-616.
6. Москальова Л. Перспективи людиномірності як принципу гармонізації культурно-освітнього простору студентів педагогічних спеціальностей / Л. Москальова // *Педагогічна освіта і наука в умовах класичного університету : традиції, проблеми, перспективи : у 3-х т. Т. 1. Підготовка педагогічних кадрів у вищій школі: виклики, проблеми, динаміка змін : зб. наук. пр. / за ред. М. Євтуха, Д. Герцюка, К. Шмидта.* – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – С. 63-68.
7. Охрімчук Р. *Розвиток особистості / Р. Охрімчук // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; гол. ред. В. Г. Кремень.* – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 787-788.
8. *Педагогика : учебное пособие для студентов пед. ин-тов / Ю. К. Бабанский, В. А. Слостенин, Н. А. Сорокин и др.; под. ред. Ю. К. Бабанского.* – 2-е изд., доп. и перераб. – М. : Просвещение, 1988. – 479 с.
9. Побережна Л. Л. *Культурне середовище вищого навчального закладу як простір формування стилю і способу життя студентів [Електронний ресурс] / Л. Л. Побережна.* – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/VKPI_fpp/2007-3-2/20_Poberegna.pdf.

Referens

1. Beh I. D. *Osobystist' u prostori duhovnogo rozvytku / I. D. Beh // Vybrani naukovy pracj. Vyhovannja osobystosti. T. 2.* – Chernivci : Bukrek, 2015. – S. 255-480.
2. Bondarenko O. F. *Semantyka manipuljacii': rozpiznavannja j vykryttja / O. F. Bondarenko // Psyhologichna i pedagogichna nauky v Ukrai'ni : zb. nauk. prac' : v 5 t. – T. 2 : Psyhologija, vikova fiziologija ta defektologija.* – K. : Pedagogichna dumka, 2012. – S. 56-72.
3. Budnyk O. B. *Profesijna pidgotovka majbutnih uchytelev pochatkovykh klasiv do social'no-pedagogichnoi' dijal'nosti: teorija i praktyka : monogr. / O. B. Budnyk.* – Dnipropetrovs'k : Serednjak T. K., 2014. – 484 s.
4. Vasjanovych G. P. *Vybrani tvory : v 5-ty t. Т. 3: Pedagogichna etyka : navchal'nyj posibnyk / G. P. Vasjanovych.* – L'viv : Spolom, 2010. – 420 s.
5. Goncharenko S. U. *Osvita / S. U. Goncharenko // Encyklopedija osvity / Akad. ped. nauk Ukrai'ny ; gol. red. V. G. Kremen'. – K. : Jurinkom Inter, 2008. – S. 614-616.*
6. Moskal'ova L. *Perspektyvy ljudydomirnosti jak pryncypu garmonizacii' kul'turno-osvitn'ogo prostoru studentiv pedagogichnyh special'nostej / L. Moskal'ova // Pedagogichna osvita i nauka v umovah klasychnogo universytetu : tradycii', problemy, perspektyvy : u 3-h t. Т. 1. Pidgotovka pedagogichnyh*

- kadriv u vyshnij shkoli: vyklyky, problemy, dynamika zmin : zb. nauk. pr. / za red. M. Jevtuha, D. Gercjuka, K. Shmydta. – L'viv : LNU imeni Ivana Franka, 2013. – S. 63-68.
7. Ohrimchuk R. Rozvytok osobystosti / R. Ohrimchuk // Encyklopedija osvity / Akad. ped. nauk Ukraïny ; gol. red. V. G. Kremen'. – K. : Jurinkom Inter, 2008. – S. 787-788.
 8. Pedagogika : uchebnoe posobie dlja studentov ped. in-tov / Ju. K. Babanskij, V. A. Slastenin, N. A. Sorokin i dr.; pod. red. Ju. K. Babanskogo. – 2-e izd., dop. i pererab. – M. : Prosveshhenie, 1988. – 479 s.
 9. Poberezhna L. L. Kul'turne seredovishhe vishhogo navchal'nogo zakladu jak prostir formuvannja stilju i sposobu zhittja studentiv [Elektronnij resurs] / L. L. Poberezhna. – Rezhim dostupu: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/VKPI_fpp/2007-3-2/20_Poberegna.pdf.

Смолюк Светлана. Становление развивающей образовательной среды начальной школы Украины в XXI веке: социокультурный дискурс. В статье определена сущность развивающей образовательной среды и особенности его становления в современной начальной школе Украины. Обосновано, что комфортная среда учебного заведения способна и целенаправленно, и стихийно положительно влиять на овладение учеником социокультурным опытом человечества. Поэтому тенденцией становления среды в начальной общей образовании Украины XXI века является ее направленность на развитие личности ученика в следующих направлениях: природный, специально созданный и саморазвитие. Подчеркивается необходимость реализации принципа субъект-субъектного взаимодействия, гуманизма, человекотворчества, сотрудничества воспитателя и воспитанников в формировании эффективной развивающей образовательной среды современной начальной школы.

Ключевые слова: образовательная развивающая среда, социокультурная воспитательная традиция, развивающее воспитание, начальная школа Украины, развитие и саморазвитие личности, младший школьник.

Smoliuk Svetlana. The Formation of Development Educational Environment of Modern Ukrainian Primary School in the XXI Century: Socio-Cultural Discourse. The essence of the development educational environment and the features of its formation in the modern Ukrainian primary school are identified in the article. It is proved, that comfortable environment of the educational institution is capable to influence purposeful and elemental to learning socio-cultural experience by the pupil. That is why the main trend of the formation of environment of primary education in Ukraine in XXI century is the direction to development of the personality of the pupil in such ways: natural, specifically designed and self-development. There is also noted on the necessity of realization of principles of subject-subject cooperation, humanism, human creativity, cooperation of educator and pupil in the forming of the effective development educational environment in the modern Ukrainian primary school.

Key words: development educational environment, socio-cultural educational tradition, development education, Ukrainian primary school, development and self-development of the personality, primary school pupil.